

VAŠÍČEK, Zdeněk. *Archeologie, historie, minulost*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2006, 157 stran. ISBN 80-246-1161-9

Historie je specifickou oblastí lidského zkoumání. Badatelé zabývající se dějinami jsou totiž experty na zmizelý čas, jenž nenávratně zmizel. Jejich zrak je obrácen do mlhoviny minulosti, kde se jim v podobě pomyslných jednotlivin nabízí k zpracování nepřeborné množství okamžiků, námětů a událostí. Ty nabývají jasnější podobu ve chvíli zapojení do konkrétních souvislostí, v nichž jsou zpětně vykládány. Výsledkem historikovy práce je tudíž rekonstruovaný příběh či obraz o minulosti. Historie tak není totožná s minulostí. Je jejím uspořádáním, jež podléhá různým politickým, společenským, ideologickým a dalším strukturám a někdy i tlakům.

Toto chápání historie ovšem není skandálním „odhalením“ a napadnutím historiografie jako vědecké disciplíny. Představuje pouze zkonstatování její reálné podstaty, s níž byli srozumění klasi oboru v nedávných i relativně vzdálených dobách (srov. např. J. G. Droysen: *Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*, Darmstadt 1972, s. 7–11). Mnoho odborníků si bylo vědomo „živé povahy“ historie, která není vyřízenou zakonzervovanou věcí mimo nás a za námi, ale naopak živým a současným myšlením a vzpomínáním v nás. Dějiny v podobě příběhu či obrazu tudíž nejsou sumou za sebou srovnaných faktů. Tvoří spíše výklad. Představují smysl dodávaný zkoumané minulosti z aktuálních pozic. Proto mohl Karl Popper tvrdit, že co „bude viditelné ve světle reflektoru, závisí na pozici reflektoru, na způsobu, jak jej namíříme, na intenzitě jeho světla, barev atp. [...] Podobně také vědecký popis bude záviset do značné míry na našem hledisku, našich zájmech, které jsou zpravidla spjaty s teorií nebo hypotézou, kterou chceme vyzkoušet.“ (K. Popper: *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. Praha 1994, s. 222). Velké části tuzemské historické obce je ovšem teoretické uvažování o kořenech a podstatě vlastního oboru spíše vzdálené. Monografických textů, jež by byly primárně věnovány teorii a metodologii historiografie není mnoho. Právě proto je třeba přivítat české vydání knihy Zdeňka Vašíčka s názvem *Archeologie, historie, minulost*, která na některé otázky po povaze historie odpovídá.

Zdeněk Vašíček není pro české historiky neznámou postavou. Své teoretické uvažování nad problematikou dějin a minulosti prezentoval v zdejší prostředí již několikrát. Recenzovaná kniha na jeho předcházející počiny navazuje, respektive se s nimi do jisté míry překrývá.

Jedná se o upravený a doplněný překlad Vašíčkovy francouzské knihy *L'Archéologie, l'histoire, le passé*, která vyšla v roce 1994 ve Francii. Část recenzované publikace navíc již česky knižně vyšla s názvem *Obrazy (minulosti). O bytí, poznání a podání minulého času* (Praha, Prostor 1996).

Jak je uvedeno v názvu předkládané práce, Zdeněk Vašíček v aktuálním počínu pojednává o dvou odlišných a přesto pro něj blízkých disciplínách zabývajících se minulostí – archeologií a historií. Jak autor vyjádřil v úvodu publikace, vztah mezi nimi je skutečně zajímavý. I když se obě věnují dávným i nedávným časům, jejich poměr je zatížen oboustrannými předsudky a přezíráním. Citelná bariéra mezi nimi se začíná drolit teprve v posledních letech. I proto se Vašíček v úvodních pasážích publikace ptá, zda si obě disciplíny mají opravdu tak málo říci. K této otázce se knize průběžně vrací. Skromně však čtenáře upozorňuje na fakt, že smyslem jeho práce není snaha o překonání vzájemných rozdílů, ale spíše se pokouší o jejich popis, jenž by měl vést v ideálním případě k budoucímu „vřelejšímu“ navazování oboustranných kontaktů.

Vašíčkův text je rozdělen do několika přehledných kapitol, v nichž se průběžně vypořádává s obaplním vztahem a souvislostmi jmenovaných disciplín. V prvním oddíle, příznačně nazvaném „Prehistorie a historie v minulosti“, se autor pokouší nastínit vztahy mezi oběma obory v dějinné perspektivě. Vždyť sám pojem „historie“ lze vykládat různě – jako celé dějiny, ty přírodní nevyjímaje. Podobně můžeme pod tímto vyjádřením zahrnout dějiny lidského rodu jako takového, právě i s pravěkem či konečně se historií rozumí dějiny nějak zapsané, tedy bez prehistorie. Dnešní chápání tohoto pojmu se ztotožňuje převážně s posledně jmenovanou variantou.

Mezi archeologií a historií spatřoval rozdíly již antický myšlenkový svět, jenž pracoval se třemi sférami vědění, s filozofií a právě dějinami a archeologií. Historie se v tehdejšímu chápání zabývala poznáním bezprostředním i zprostředkovaným důvěryhodnými svědky. Archeologie se měla zajímat o jevy, jež nebylo možné poznávat ani zprostředkovaně. Tato dělící čára se vine vzájemným vztahem těchto „polí“ minulosti až do moderní doby. Z antiky posléze vede autor čtenáře přes středověk až do zakladatelského 19. století, v němž se konstituovala historiografie jako moderní vědní disciplína. O jejím rozvoji svědčí ambiciózní a dnes stále zajímavé teorie interpretace Johanna Gustava Droysena či porozumění a vcítění filozofa a psychologa Wilhelma Diltheje. Současně platí, že ve své prehistorické, tedy kamenné, bronzové či železné podobě objevovala evropská společnost sebe samu v porovnání s dějepisectvím obezřetněji. Archeologie byla pomyslně uznána až doceněním svých hmotných památek coby důvěryhodných dokumentů, z nichž může moderní člověk čerpat seriózní informace. Podobně přispěla k jejímu etablování i systematizace popisu prehistorických pramenů, který si přestal všimnout pouze vzácných a ojedinělých kuriozit.

Dějinný exkurz vzájemných vztahů a paralel dovedl Vašíček až do současnosti, v níž si obě disciplíny hledají své místo a postavení v změněných podmínkách pozdněmoderní společnosti. Objevují nové náměty, metody i geografické prostředí, v němž bádají. Od struktur a „velkých témat“ přecházejí často na lokální úroveň a nebojí se relativizovat vlastní východiska a výsledky dosavadního bádání.

Po dějepisných pasážích srovnává Vašíček v druhém oddíle knihy struktury pojednávaných disciplín. Opět si neklade nárok na vyčerpávající diagnózu. Jak sám poznamenává, přistoupil pouze ke zkoumání poklepem a poslechem. Za tímto zlehčujícím upozorněním se skrývá rozbor praktické stránky archeologie i historie. Konkrétně se Vašíček chápe archeologických pramenů – rozepisuje se o jejich popisu a návazných operacích se získanými informacemi, tedy o možnostech interpretace či stanovení hypotéz. Podobnými otázkami, ale v mnohem menší míře, se zabývá i v souvislosti s historiografií. Tak si čtenář může připomenout skutečnost, že historické popisy jsou orientované. Stejně tak předem ovlivněn je historikův výběr pramenů a faktů. Ze srovnání, jemuž obě disciplíny podrobil, mu konečně vycházejí jako vskutku blízké obory. Zatímco v minulosti tvořily pramennou základnu historiografie prakticky výhradně písemné materiály, v posledních letech se situace mění a mnozí historici přestávají hovořit výlučně o pramenech, ale chápou se mnohem výstižnějším termínem – artefakty. Mezi ně počítají samozřejmě i hmotné památky, ikonografické materiály či výsledky terénního výzkumu krajiny. Moderní historiografie se totiž podobně jako archeologie nezabývá pouze jedinečným v dějinách, nevšímá si výhradně politických událostí a diplomatických jednání. Se zaujetím studuje hromadné děje a data ze sociální a hospodářské oblasti. Obě disciplíny k tomu využívají pramenů hmotné povahy, jsou si však vědomi jejich mnohovrstevnatosti a absence jednoznačných výkladů. Zároveň se historiografie neorientuje pouze na krátká trvání, ale zabývá se i dlouhými epochami a časoprostorovými vazbami – nadosobními trvalejšími strukturami.

Ve třetím, závěrečném oddíle se autor věnuje problematice prehistorické a historiografické syntézy. Právě v této části knihy spatřuji její pomyslné těžiště a zároveň zřetelný příspěvek zdejšímu teoretickému diskuzím. Historická syntéza je výsledkem nejen badatelovy, ale obecně společenské komunikace s konkrétními prameny, v širším měřítku pak s minulostí jako takovou. Vašíček se v této souvislosti zabývá příběhovou povahou historie, tedy lineární a kauzální posloupností událostí, jež daný příběh tvoří. Dotýká se rovněž literárních vlivů na její verbální podobu a stranou neponechal ani problematiku vyprávění. S konstruktivistickou podstatou ztvárnění historie souvisí autorovy teze o obrazech minulosti. Obrazem přitom Vašíček rozumí „reprezentaci většího množství objektů a jejich vztahů, kde – na rozdíl od příběhu – pořadí jejich recepce není jednoznačně předepsáno. Obraz předvádí simultánně větší množství údajů.“ (s. 95). Na rozdíl od příběhu tak nemusí zachycovat pouze dynamické, odněkud někam směřující lineární děje s přesnou posloupností (zvolených) údajů. Je skutečně

reprezentací popisované situace s jasným a přehledným uspořádáním. I on je selektivní, vůči původní nenávratné minulosti představuje její zjednodušení. Oproti příběhům však umožňuje komplexnější a celistvější uchopení uplynulých dob se všemi dílčími příběhy a partikulárními obrazy. Jejich vyzdvížením Vašíček překonal problematické ztvárnění minulosti pouze v podobě přece jen nedostačujících „příběhů“. Bohužel však nechal pozorného čtenáře bez jasnější odpovědi na otázku po možnostech vytvoření jakéhosi totálního celku – globálního obrazu minulosti.

Nastíněná možnost uchopení minulosti do podoby zmiňovaných obrazů je společná historii s archeologií. V historiografii i v prehistorii není podle Vašíčka žádná metoda popisu, žádná z vlastností obrazu čistě objektivní, tedy nevinná. Jejich společným úkolem je „sblížovat jedinečné události a jejich nutně obecnější dějiny, postižením obou pak otevírat člověku nové stupně volnosti; překonat onen stav, kdy události vtěsnané do vzoru dějin na nás působí snad více než grandiózní, leč pasivní a mlčenlivá síla skutečných událostí v dějinách.“ (s. 135). Prehistorie, respektive archeologie a historie spolu tedy souvisí, alespoň tak nám to Vašíček průběžně dokazuje: „Prehistorie a historie se ve skutečnosti nedají od sebe oddělit. Historie uzavírá v sobě [...] mnoho archeologických aspektů, aspektů hlubinných. Archeologie je spíše způsob, jak vidět a klást si otázky, jejichž zodpovězení je pro historii nezbytné.“ (s. 134).

Jak hodnotit knihu, jež se již svým názvem rozkročila do dvou oddělených disciplín? Z hlediska historiografie, kterou zde nyní reprezentuji, je třeba Vašíčkovu knihu skutečně přivítat. Jeho teze, především nabízená koncepce obrazů minulosti, plně konvenují se současnou teoretickou situací tohoto oboru, jenž podle mého soudu hledá své místo v aktuální společnosti. V době nadbytku textů i postmoderních úvah autor nepřináší pouze relativizaci historikovy práce. Mnohem spíše jí pomáhá stanout na inovovaných základech. Osobně se tudíž s jeho podáním historie coby příběhů a především obrazů minulosti ztotožňuji. Není třeba se při čtení prezentovaných myšlenek obávat podkopávání hodnověrnosti našeho oboru. Ve Vašíčkově podání je ostatně možné ony obrazy minulosti ověřovat a falzifikovat, neboť – zjednodušeně řečeno – nemohou neodpovídat svým původním předlohám. Setrvat na pozicích jediné objektivní pravdy je však dlouhodobě neudržitelné. Uvědomění si „konstrukční“ povahy historie, reflexe její případné společensko-politické podmíněnosti, není ničím ohrožujícím. Ujasnění si teoretických předpokladů a pozic by mohlo historikům mnohem spíše nabídnout nové možnosti bádání i další perspektivy při pohledu na minulé děje. K tomu všemu podle mého soudu Vašíčkova kniha vybízí. Navíc vyhovuje neustálému, byť někdy až módnímu volání po interdisciplinaritě, jež se u historiků často vyčerpává pouze nesmělým pomrkáváním po sociologii. Snažit se vyvrátit jím prezentované teze je proto v dnešní době obtížné, byť věřím, že někteří zastánci pozitivistické tvorby by se vůči nabízeným myšlenkám jistě ohradili.

Předcházející ocenění pojednávané knihy by však nemělo zastřít některé drobné výhrady. Vašíčkův počin je vpravdě textem hutným. Na malém prostoru před námi defiluje mnoho archeologů, historiků a jiných společenskovědních autorit, jejichž teze a názory se Vašíček vybavil. V některých pasážích se tudíž musí čtenář „prokousat“ relativně podrobným popisem, respektive analýzou. Uváděná suma jmen má sice ilustrovat a potvrzovat líčené tendence v obou oborech. Na některých místech však může snaha o důsledný výčet přejít v jisté zamlžení výkladu. S tím souvisí i otázka, pro koho je vlastně publikace určena. Náповědou může být skutečnost, že je prezentována jako učební text, drobné skriptum. Pokud je však určena především studentům, pak by ji slušela větší srozumitelnost a jasnost. Jednoduše řečeno – knize v některých pasážích chybí přímý tah na branku, jímž by Vašíček oslovil širší publikum. Srozumitelné a jasné teze a koncepce jsou zahaleny, alespoň v mých očích, zbytečně složité a komplikovaně. I proto po Vašíčkově knize patrně nesáhnou všichni studenti historie či archeologie, ale (bohužel) pouze jednotlivci s hlubším zájmem. Na pozorného čtenáře tak může publikace působit nevyrovnaným dojmem – v některých místech jako zhuštěný úvod do studia archeologie, jinde jako podnětné a inteligentní teoretické pojednání o daných oborech (v tomto případě spíše o historiografii) určené „dospělým“ badatelům.

V celkovém součtu však můžeme o Vašíčkově knize hovořit pouze kladně. Je vítanou teoretickou reflexí dvou oborů, které k sobě mají možná blíže, než si mnoho jejich zástupců myslí. Nejenže svému čtenáři klade zajímavé a motivující otázky, ale zároveň mu na ně nabízí odpovědi, které nejsou nijak kontroverzní a přesto sledují aktuální myšlenkový pohyb v humanitních vědách. Vašíčkovi se tak podařilo upozornit české prostředí obou zmiňovaných disciplín na jejich základy, limity a možná východiska, jež by mohla posunout mnohé badatele k formulaci nových problémů a jejich řešení. A dokud nebude sepsán nový úvod do studia historie, může Vašíčkův text částečně suplovat i tuto roli. Každopádně máme před sebou jedno ze základních teoretických a metodologických zpracování povahy historie dostupné v češtině. Svým čtenářům ukazuje, jak může vypadat moderní (či snad postmoderní?) historiografie, která nechce rezignovat na svou vědeckou podobu, současně však sleduje aktuální myšlenkové trendy.

Jan Randák